

Tanıtmı: Mixael Hess 1967-ci ildə Almanyanın Offenbax şəhərində doğulub, 1987–1992-ci illərdə Frankfurt Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində təhsil alıb. 1993–1997-ci illərdə Maynz Universitetinin doktoranturasına qəbul olub, görkəmli türkoloq alim Lars Johanssonun rəhbərliyi altında doktorluq dissertasiyası yazıb, 1997-ci ilə müdafiə edib. Universitet illərində türk dili və ədəbiyyatı, islam elmləri ilə yanaşı, yunan dilini də öyrənib.

“Brill” nəşriyyatı tərəfindən İslam Ensiklopediyasının 3-cü nəşrinin hazırlanmasına cəlb olunub. 2000–2004-cü illərdə Almaniya Elmi Tədqiqat Assosiasiyası tərəfindən Nasimi divanlarının tərcüməsi layihəsinə dəvət alıb. 2009-cu ildə “Die Sprache des Menschengottes; Untersuchungen zu Imad ad-Din Nəsimi türkischem Divan” (Haqq əhlinin dili; İmadəddin Nəsiminin türkca divanı üzərində tədqiqat) kitabını çap etdirib. Bundan sonra hürufizmə həflərin simvolizmi proqramının işlənməsi üzrə elmi fəaliyyətə başlayıb. –

“NƏSİMİ ŞEİRLƏRİ OXUCULARIN TƏFƏKKÜRÜNÜ ZƏNGİNLƏŞDİRİR”

Mixael Hess: “Kamil insan həm şairin – ümumiyyətlə, insanın – çox dərinliyində olan, həm də onun tərəfindən “mərhəbə” deyilərə qəbul edilməsi, dəvəti gərəkən bir həqiqətdir. “İnsani-kamil” özümdədir, biza yaxındır, ona, yeni kamilliyə çata bilərik, lakin bu cidd-cəhdsiz, laqeydlilik olmaz, ruhumuzun qapılarını açib “mərhəbə” deməliyik...”

Azərbaycanın klassik türkdilli ədəbi xəzinəsi əsrlərdir Qərb şərqşünaslığının diqqət mərkəzindədir. Hazırda bu sahənin nüfuzlu araşdırmaçıları sırasında Mixael Hessin (Michael Hess) adı tez-tez çəkilir. Avropanın böyük elmi dairələrində şair və mütəfəkkirlərimiz, tarixi mədəniyyət abidələrimiz haqqında onun məqalə və məruzələri böyük maraqla qarşılanır. Klassik irsimizin Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Xətai, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Abdulla Şaiq, Mirzə Fətəli Axundzadə, Əbdürəhim bəy Həqverdiyev, Əhməd Cavad, Əli bəy Hüseynzadə, Abbas Səhhat və başqa nümayəndələri ilə bağlı çıxışları qəlbimizdə hədsiz minnətdarlıq hissi doğurur. Daha çox nəsimişünas alim kimi tanınan Hess bu haqda elmi iş də yazır.

Nəsimi şeiriyyətinə sevgisi onu Azərbaycan dilini öyrənməyə də sövq edib. Hazırda Almaniyanın nüfuzlu universitetlərində Azərbaycan dilini tədris edir, ədəbiyyatımız haqqında mühazirələr oxuyur. Amma Mixael Hessin ölkəmizə bağlılığı təkcə ədəbiyyatla məhdudlaşmır. 2014-cü ilin oktyabrında alim Almaniyanın Oldenburq şəhərində Carl von Ossietzky Universitetində Azərbaycana qarşı 20 Yanvar terroru

mövzusunda danışıb. Həmin ilin noyabrında Berlində Qarabağ konfliktini ilə bağlı məruzə edib.

Bir müddət öncə də paytaxtımızın qonağı olan tədqiqatçının Heydər Əliyev Mərkəzində “Nəsimi dühası müasir kontekstlərdə” mövzusunda mühazirəsi dinlənilmişdi. O, Nəsimi yaradıcılığının müxtəlif cəhətlərini çağdaş baxış bucağından təhlil edib. Qərb oxucusu üçün əhəmiyyətini dəyərləndirib. Diqqətə çatdırıb ki, Nəsimi şeirində hətta tərcümədə belə hiss olunan bir dərinlik, duyğu gücü var. “Könlümə heç sənədən özgə nəsnə layiq görmədim”, “Məndə süğər iki cahən, mən bu cahana siğmazam” və digər misralarını nümunə gətirərək dərin fəlsəfi fikirləri oxucuya sadə dillə çatdırdığını vurğulayıb, şairin təkcə dövrünün ziyalıları, mütəfəkkirləri deyil, hər kəs tərəfindən başa düşülmək arzusunda olduğunu söyləyib. Qeyd edib ki, böyük şair, həmçinin bir çox dərin mətləbləri biza metaforalarla çatdırıb.

Görkəmli şairin əsərlərinin bu gün də bir çox dillərə tərcümə olunduğunu bildirən alim Nəsimini tərcümə edərkən özünün qarşılaşdığı çətinlikləri də diqqətə çatdırıb, öz təcrübəsini bölüşüb.

“Mədəniyyət.AZ” jurnalı olaraq biz də xalqımızın və ədəbiyyatımızın dəyərli dostu ilə əlaqə yaradıb kiçik müsahibə aldıq:

– İmadəddin Nəsimi bir şəxsiyyət, şair və mütəfəkkir kimi nə vaxtdan diqqətinizi çəkdi?

– Nəsimi ilkin olaraq şair kimi deyil, tarixi şəxsiyyət səviyyəsində məni məşğul etməyə başlayıb. Təxminən 2000-ci ildə Böyük Britaniyadan Nəsimi barədə məqalə yazmağım üçün təklif aldım. Qəbul edib məqaləni yazdıqdan sonra Nəsiminin şeiri və fikri mühiti ilə də maraqlanmağa başladım. Alman Elmi-Tədqiqat Assosiasiyasının dəvəti ilə böyük azərbaycanlının türkca divanının tədqiqi proqramında çalışdım. Həmin illərdə dəfələrlə Bakıya, İstanbula, Konyaya səfər etdim, şairin Divanının əlyazma nüsxələri ilə tanış oldum. 2009-cu ildə araşdırmalarımın yekunları “Die Sprache des Menschengottes (Untersuchungen zu Imad ad-Din Nəsimi (d. ca. 1400) türkischem Divan)” (“Haqq əhlinin dili; İmadəddin Nəsiminin türkca divanı üzərində tədqiqat”) adlı kitab halında işıq üzü gördü. Bundan sonra Almaniyanın nüfuzlu təhsil ocaqlarından Freie Universiteti xətti ilə Berlində müxtəlif proqramlarda fəaliyyət göstərdim. Hürufilik, is-

lamda hərf simvolizminin yaranması və təkamülü, konkret olaraq, Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra tədqiqatların müəllifiyəm. Əski ərəb əlifbası ilə yazılmış orta əsrlər türk əlyazmalarının oxunması və araşdırılması sahəsində bəzi nəticələrə var.

– Nəsimi yaradıcılığını Hötenin, Heynin vətəninə sevdiren və daha çox marağınıza səbəb olan maqam və xüsusiyyətləri hansılardır?

– Nəsimi yaradıcılığının mühüm bir xüsusiyyəti çoxşaxəli olmasıdır. Bunu sadəcə o mənada başa düşməməliyik ki, şeirlərində sufizm, hürufizm, eşq, musiqi, ərəz, bələğət elmi kimi çox sayda dimensiyalar, eyni zamanda köhnə Azərbaycan dilindən, fars və ərəb dilindən, bu xalqların ədəbiyyatlarından ünsürlər və digər çox maraqlı dimensiyalar tapmaq mümkündür. Yeni Nəsimi yaradıcılığının “çox əndazəliliyi” sadəcə indiki vaxtda çox dəbli “diversity” (çəşidlilik, müxtəliflik) nəzəriyyələrinə görə dəyərləndirib təqdir etmək kifayət deyil. Ədəbiyyat, din və fəlsəfə tarixində onu daha da əhəmiyyətli bir mövqeyə qoyan, onu daha da maraqlı edən bir cəhət də, mənca, odur ki, Nəsimi şeirlərinin bir çoxu onları oxuyanların təfəkkürünün fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən çox əndazəli, çoxtərəfli, daha dərin, daha zəngin olmasına kömək edir. Bilindiyi kimi, islam təfəkkürü təxminən XI–XIII əsrlərdə “ictihad qapısının bağlanması”, yeni dini-fikri ənənələrə müstəqil və sərbəst təfəkkür eyləmək yoluyla yeni istiqamət vermənin qurtarması və digər bir çox səbəblər üzündən dərin böhrağa girmişdir. Sonrakı əsrlərdə daha çox təqlidə əsaslanan mühafizəkar fikir cərəyanları hakim olub və hakimiyyətlərini islam ölkələrinin böyük qisminə bugünküdək davam etdirməkdədirlər. Bu cərəyanların əksəriyyətində “doğru” və “səhv” üzrə qurulmuş qəti ikilik mövcuddur. Sanki həqiqəti qəbul etməyənləri öldürmək lazımdır. Nəsimi də mütəlak həqiqiyyəti, Haqqı axtarıb, amma elə bir tərzdə ki, onda sərbəst təfəkkürə yer bulunsun, yeniliyə məkan tapılsın. Məsələn, Aşiq qatında küfr ilə islam birdir, deyir böyük şair. Bu, 15-ci əsrdəki müsəlmana da, bugünkü müsəlmana da çaşdıncı gələ bilər. İslam ilə onun ziddi, yeni küfr necə bir olsun ki? Bu şokedic söz, haradasa bir koan (公案) kimidir, yeni zenbudizmə şagirdləri daha dərin həqiqətlərə aparmaq üçün onların ağıllarını qarışdırən paradoksdur. Nəticədə, hürufilik və Nəsimi öz vaxtlarında mövcud ənənələrə yeni şərh gətiriblər, yeni fikir veriblər, amma onları bütövlüklə tərgitməyiblər. Yeni bugünkü islam ölkələrinin çoxunda belə lazım olan bir inkişafa başlayıblar. O baxımdan Nəsimi təfəkkürü XXI əsr üçün də çox maraqlıdır. Nəsimi yaradıcılığının çoxtərəfliliyinin bir neçə gözəl misalını özümdə də yaşamışam. Məsələn, Nəsimi barədə yazdıqlarımı oxuyan sünni müsəlman olan bir adam mənə dedi ki, Siz Nəsimini heç düz başa düşmədiniz, çünki xristiansınız, oryantalistsiniz, kafirsiniz, Quran şairi olan Nəsimini sizin kimi biri heç başa düşə bilməz. Baxmayaraq ki, bir neçə həftə əvvəl Parisdə UNESCO tədbirində Nəsimi barədə danışmaq şərafəti tapdıqımdan həmişə yazdığım fikirlərin az-çox eynisini dedim, tədbirin qurtardıqdan sonra bir xanım səhnədə qarşıma gələrək dedi ki, siz Nəsimini heç düz başa düşmədiniz, dini şair kimi göstərməklə çox böyük səhv etdiniz, o dini şair deyildi, dinin məhvinə diləyən, insanlığı dindən qurtarmaq istəyən şair idi! Özü də bu xanım İran azərbaycanlılarından imiş. Yeni vəfatından 600 il sonra belə maraqlı təsir yarada bilən klassik şair, yaqın ki, çox güclüdür. Bir avropalı

üçün, yeni hər şey barədə sual verməyi sevən, hər şeyin tənqidinə hazır olan bir adam üçün çox maraqlı və ümidverici vəziyyətdir.

– Böyük arif və filosofun “Kamil insan” konsepsiyasını necə təsvir edərsiniz?

– İstəyirdim ki, bu sualı münasibət etdiyiniz misra və ya beytlə verəydiniz. Məsələn, Nəsiminin “Mərhəbə”, “İnsani-kamil”, “Canımın cananəsi” qəzəlləri var. Misranı belə başa düşmək olar ki, Nəsimi və ya şairin onun naminə danışıdığı xəyalı şəxs, “İnsani-kamil”ə “mərhəbə” deyir. Mərhəbəni də əvvəllərdə bir gərəkə olmayan, indi gələn birinə səlam vermək kimi başa düşmək olar. Bu baxımdan kamil insan yeni gələn birdir. Eyni vaxtda şairin və ya danışanın canına ən yaxındır, “canımın cananəsi”dir. Bəlkə də, hətta canını can yapan, canının əsası, Allahın zatıdır, dərinliklərin ən dərinidir. Yeni “İnsani-kamil” həm şairin – və ya ümumiyyətlə, insanın – çox dərinliyində olan, həm də onun tərəfindən “mərhəbə” deyilərək qəbul edilməsi, dəvəti gərəkən bir həqiqətdir. İnsani-kamil özümdədir, biza yaxındır, biz ona, yeni kamilliyə çata bilərik, lakin bu cidd-cəhdsiz, laqeydlilik olmaz, ruhumuzun qapılarını açib “mərhəbə” deməliyik.

– Avropanın klassik və müasir fəlsəfi cərəyanlarında hürufilik ideyaları ilə uzlaşmalar...

– Hürufiliyin mənbələri arasında həm islam təfəkkürü, xüsusiyətlə də sufizm, həm də xristianlıq var. Bu iki din, islam və xristianlıq, qədim Avropa fəlsəfə ənənələri, Maniheizm və digər dini və fəlsəfi cərəyanların təsirində nəşət tapmışdır. Hürufiliyin və Nəsiminin toxunduğu mövzuların – insan, insan-dünya münasibəti, həqiqəti tapmağın yolları, eşq və sairə kimi – böyük qismini təkcə bu böyük fikir ənənələrində yox, ümumiyyətlə fəlsəfə və din tarixində də tapmaq mümkündür. Hürufiliyin ən maraqlı tərəflərindən biri, mənca, budur ki, islamdan, islam mədəniyyətindən çıxması baxmayaraq, onu İslamla və ya dinlə birbaşa münasibət olmayan təfəkkür sistemləri baxımından da tədqiq eyləmək və bu yolla maraqlı nəticələri əldə etmək olar. Məsələn, ingilis-azərbaycanlı fəlsəfəçisi Zeyqam Əzizov Nəsimini “qeyri-səlis məntiq” (fuzzy logic) ilə oxumaq təşəbbüsünü irəli sürür...

– Alman nəsimişünaslığı Nəsimi irsinin tədqiqinə daha hansı töhfələr verə bilər?

– Bunu ancaq Allah bilir. Bildiyiniz kimi, nəsimişünaslıq üçün çoxlu şəraitin eyni anda mövcudluğu lazımdır. Nəsiminin köhnə əlyazmalarını tapıb tədqiq eyləmək, fars, Azərbaycan, ərəb dillərini bilmək, böyük elmi kitabxana, elmi metodlarla işləmək qabiliyyəti, vaxt, maaş üçün pul, yaxşı və əhəngdar iş atmosferi kimi... Nəsiminin köhnə əlyazmalarının ən mühüm qismi Türkiyədədir. Almaniya-Türkiyə münasibətinin son illərdəki pisləşməsindən sonra ölkəmizdə ciddi mənada aparılan nəsimişünaslığın bəzi maneələrlə qarşılaşacağı ehtimalı var. 2000-ci ildə belə, Konyaya getdiyimdə elmdə Türk Mədəniyyət Nazirliyinin icazə məktubunun olmasına baxmayaraq, İzzət Koyunoğlu kitabxanasındakı və Mövlana Muzeyi Kitabxanasındakı çox dəyərli Nəsimi əlyazmalarına baxmama izin vermədilər. Əsasən, o tarixdən sonra Türkiyəyə elmi iş aparmaq üçün getməyi planlaşdırıla biləcəyim ölkə kimi baxmağı buraxdım. Sadəcə olaraq Almaniya, Azərbaycanda və digər ölkələrdə nəsimişünaslığın qarşısında böyük tələblər var.